

آیین تلاوت قرآن

تجوید پژوهی روایت

حفص از عاصم

نویسنده: محمدرضا حاجی اسماعیلی

سرشناسه : حاجی اسماعیلی، محمدرضا، ۱۳۴۱ -
 عنوان و نام پدیدآور : آیین تلاوت قرآن؛ تجوید پژوهی روایت حفص از عاصم/ محمدرضا حاجی اسماعیلی.
 مشخصات نشر : انتشارات تلاوت، وابسته به سازمان دارالقرآن الکریم
 مشخصات ظاهری : ۳۲۷ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۶۲-۷۴-۳
 وضعیت فهرست نویسی : فیفا
 یادداشت : کتابنامه به صورت زیر نویس.
 موضوع : قرآن -- تجوید -- راهنمای آموزشی
 موضوع : قرآن -- قرائت -- راهنمای آموزشی
 شناسه افزوده : سازمان دارالقرآن الکریم. نشر تلاوت
 رده بندی کنگره : BP/۷۴/۱۳۹۳/۲۱۳۱۹ح/۲
 رده بندی دیویی : ۱۵۱/۲۹۷
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۴۶۸۷۱۵

- ❖ عنوان: آیین تلاوت قرآن؛ تجوید پژوهی روایت «حفص از عاصم»
- ❖ مؤلف: محمدرضا حاجی اسماعیلی.
- ❖ طراح جلد: سمیه روح الهی
- ❖ ناشر: انتشارات تلاوت (وابسته به سازمان دارالقرآن الکریم)
- ❖ نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳
- ❖ شمارگان: ۱۵۰۰ جلد
- ❖ قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان
- ❖ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۶۲-۷۴-۳
- ❖ نشانی: تهران - خیابان حافظ - خیابان رشت - نیش کوچه ستوده - سازمان دارالقرآن الکریم - فروشگاه بصائر
- ❖ همراه: ۰۹۱۲ ۴۵۰۵۱۷۰ تلفن ۷۷۶۳۵۵۰۰

فهرست مطالب

مقدمه ناشر	۱۴.....
سخن مؤلف	۱۶.....
پیش درآمد	۱۷.....

فصل اول: آشنایی با دانش قرائات و قاریان هفت گانه/ ۲۰

از دانش قراءات تا دانش تجوید قرآن	۲۱.....
طبقات قاریان نخستین	۲۴.....
معیار در گزینش قراء سبعة یا هفت استاد قرائت	۲۷.....
نام و نسب قراء سبعة و راویان مشهور ایشان	۳۱.....
۱. نافع مدنی	۳۱.....
۲. ابن کثیر مکی	۳۳.....
۳. ابو عمرو بصری	۳۵.....
۴. ابن عامر شامی	۳۷.....
۵. عاصم کوفی	۳۹.....
۶. حمزه کوفی	۴۱.....
۷. کسائی کوفی	۴۳.....
جایگاه قاریان هفتگانه در طبقات قراء	۴۵.....
جایگاه راویان مشهور قراء سبعة در میان دیگر راویان ایشان	۴۶.....
بررسی اسناد قراء سبعة تا پیامبر ﷺ	۴۷.....
نسب شناسی قراء سبعة	۴۹.....
بررسی راویان و طرق ایشان از عاصم کوفی	۵۰.....
ابوبکر شعبه بن عیاش	۵۱.....
حفص بن سلیمان	۵۳.....
فصل دوم: آشنایی با مفاهیم «ترتیل، تجوید، حرق، نشانه، اندام های صوتی»/ ۵۵	
بررسی مفهوم لغوی واژه «ترتیل»	۵۶.....

- ۵۷..... بررسی مفهوم واژه «ترتیل» در عبارت «و رتلناه ترتیلاً»
- ۵۹..... بررسی واژه ترتیل در عبارت «و رَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا»
- ۶۲..... روش های قرائت قرآن
- ۶۲..... ۱. روش جائز قرائت قرآن
- ۶۳..... ۲. روش غیر جائز قرائت قرآن
- ۶۵..... آشنائی با مبانی دانش تجوید قرآن
- ۶۶..... مفهوم شناسی واژه تجوید
- ۶۷..... سیر تحول تاریخی دانش تجوید قرآن
- ۶۸..... پیوند دانش تجوید با زبان شناسی
- ۷۱..... مفهوم شناسی واژه حرف
- ۷۲..... مفهوم اصطلاحی واژه حرف
- ۷۴..... بررسی کیفیت ایجاد حرف
- ۷۵..... شکل نوشتاری حرف
- ۷۷..... بررسی نقطه گذاری حروف قرآن
- ۸۰..... ویژگی های نوشتاری زبان قرآن
- ۸۲..... حروف مبانی و حروف معانی
- ۸۵..... آرایش حروف عربی
- ۸۶..... تعداد و ترتیب حروف الفبا
- ۹۶..... نشانه های حروف قرآن
- ۹۷..... نشانه صداهای کوتاه
- ۹۸..... نشانه صداهای کشیده
- ۹۹..... تنوین
- ۱۰۲..... سکون
- ۱۰۵..... تشدید
- ۱۰۶..... مد

- شکل انواع الف ۱۰۶
- دلیل نیازمندی فارسی زبانان به دانش تجوید ۱۰۷
- لحن جلی و خفی «اشتباه آشکار و پنهان» ۱۱۰
- روش تحقیق در دانش تجوید ۱۱۲
- الف) اندام‌های تنفسی ۱۱۴
- ب) اندام‌های واکساز ۱۱۶
- ج) اندام‌های آواساز یا تولیدکننده صدا ۱۲۱
- ۲-۶- دندان‌ها ۱۲۴
- ۳- لب‌ها ۱۲۵
- ۴- حفره بینی «خیشوم» ۱۲۵

فصل سوم: آشنایی با مواضع و مخارج حروف/۱۳۱

- مخرج ۱۳۲
- ۱- مخرج عام ۱۳۲
- ۲- مخرج خاص ۱۳۲
- مخارج حروف ۱۳۸
- موضع اول، جوف ۱۳۸
- ۱- مخرج اول ۱۳۸
- موضع دوم، حلق ۱۴۰
- ۲- مخرج دوم، اقصى الحلق ۱۴۰
- ۳- مخرج سوم، وسط الحلق ۱۴۲
- ۴- مخرج چهارم، ادنى الحلق ۱۴۴
- موضع سوم، زبان ۱۴۷
- ۵- مخرج پنجم، اقصى اللسان ۱۴۸
- ۶- مخرج ششم، اقصى اللسان ۱۵۰
- ۷- مخرج هفتم، وسط اللسان ۱۵۱

- ۸- مخرج هشتم، حافة اللسان ۱۵۶
- ۹- مخرج نهم، طرف اللسان ۱۶۰
- ۱۰- مخرج دهم، طرف اللسان ۱۶۲
- ۱۱- مخرج یازدهم، طرف اللسان ۱۶۳
- ۱۲- مخرج دوازدهم، طرف اللسان ۱۶۵
- ۱۳- مخرج سیزدهم، طرف اللسان ۱۶۹
- ۱۴- مخرج چهاردهم، طرف اللسان ۱۷۴
- موضع چهارم، لبها ۱۷۷
- ۱۵- مخرج پانزدهم، لبها ۱۷۸
- ۱۶- مخرج شانزدهم، لبها ۱۷۹
- موضع پنجم، خشیوم (بینی) ۱۸۳
- ۱۷- مخرج هفدهم، خشیوم ۱۸۳

فصل چهارم: آشنایی با صفات حروف / ۱۸۶

- صفات حروف ۱۸۷
- صفات ذاتی یا اصلی ۱۸۹
- الف) صفات ذاتی فراگیر ۱۸۹
- جدول صفات ذاتی متضاد حروف ۱۹۰
- ۱- صفت جهر ۱۹۱
- ۲- صفت همس ۱۹۲
- ۳- صفت شدت ۱۹۳
- ۴- صفت رخوت ۱۹۴
- ۵- صفت توسط ۱۹۵
- ۶- صفت اطباق ۱۹۶
- ۷- صفت انفتاح ۱۹۷
- ۸- صفت استعلاء ۱۹۸

۹- صفت استفال	۱۹۹
۱۰- صفت اصمات	۲۰۰
۱۱- صفت اذلاق	۲۰۱
ب) صفات ذاتی اختصاصی	۲۰۲
۱- صفت صغیر	۲۰۲
۲- صفت قلقله	۲۰۳
۳- صفت لین	۲۰۵
۴- صفت انحراف	۲۰۶
۵- صفت تکریر	۲۰۷
۶- صفت تقشی	۲۰۹
۷- صفت استطاله	۲۱۰

فصل پنجم: آشنایی با احکام حروف / ۲۱۵

صفات فرعی حروف	۲۱۶
پدیده ادغام	۲۱۷
کیفیت ادغام	۲۲۰
۱- متمثلین (دو حرف همانند)	۲۲۱
۲- متجانسین (دو حرف هم جنس)	۲۲۱
۳- متقاربین (دو حرف نزدیک به هم)	۲۲۱
۴- متباعدین (دو حرف دور از هم)	۲۲۱
شرایط ادغام	۲۲۲
۱- حرف مُدغم ساکن «حی» باشد	۲۲۳
۲- حرف مدغم‌فیه متحرک باشد	۲۲۳
۳- حرف مدغم همانند مدغم‌فیه باشد	۲۲۳
۴- میان دو حرف مدغم و مدغم‌فیه فاصله نباشد	۲۲۳
انواع ادغام	۲۲۴
ادغام صغیر و ادغام کبیر	۲۲۴

- ۲۲۵ ادغام کامل و ناقص
- ۲۲۷ احکام ادغام به روایت حفص از عاصم
- ۲۲۷ ۱- ادغام صغیر متماثلین:
- ۲۲۹ ۲- ادغام متجانسین
- ۲۳۰ ۳- ادغام متقاربین
- ۲۳۲ احکام لام قمری و شمسی
- ۲۳۲ ۱- اظهار حرف لام
- ۲۳۲ ۲- ادغام حرف لام
- ۲۳۴ تعریف نون ساکن و تنوین
- ۲۳۴ نون ساکن
- ۲۳۵ تنوین
- ۲۳۶ ۱- تنوین تمکین
- ۲۳۶ ۲- تنوین مقابله
- ۲۳۶ ۳- تنوین عوض
- ۲۳۶ ۴- تنوین تنکیر
- ۲۳۶ ۵- تنوین تناسب
- ۲۳۷ احکام نون ساکن و تنوین
- ۲۳۷ ۱- اظهار نون ساکن و تنوین
- ۲۳۷ الف: اظهار حلقی
- ۲۳۹ ب: اظهار مطلق
- ۲۴۱ ۲- ادغام نون ساکن و تنوین
- ۲۴۳ ادغام کامل
- ۲۴۳ ادغام ناقص
- ۲۴۷ ۳- اخفاء
- ۲۴۷ اخفاء حقیقی
- ۲۵۱ مراتب اخفاء

قلب و انقلاب	۲۵۲
اخفاء شفوی	۲۵۴
پدیده تفخیم و ترقیق	۲۵۶
تفخیم نسبی	۲۵۷
الف: حکم تفخیم و ترقیق حرف راء	۲۶۰
حالت اول: تفخیم حرف راء	۲۶۱
حالت دوم: ترقیق حرف راء	۲۶۴
حالت سوم: تفخیم و ترقیق حرف راء با ترجیح ترقیق	۲۶۵
حالت چهارم: تفخیم و ترقیق حرف راء با ترجیح تفخیم	۲۶۷
انواع حرف راء مخم به روایت حفص از عاصم	۲۶۸
الف: راء متحرک	۲۶۸
ب: راء ساکن	۲۶۸
انواع حرف راء مرقق به روایت حفص از عاصم	۲۶۹
الف: راء متحرک	۲۶۹
ب: راء ساکن	۲۶۹
تعلیظ «تفخیم» و ترقیق حرف لام	۲۷۰
پدیده حذف و قصر و مدّ	۲۷۲
۱- حذف	۲۷۳
۲- قصر	۲۷۴
۳- مدّ	۲۷۵
۱. شرط مدّ	۲۷۸
۲. سبب مدّ	۲۷۸
الف- سبب معنوی	۲۷۹
ب- سبب لفظی	۲۸۰
۱. مدّ غیر طبیعی با سبب لفظی همزه	۲۸۰
۲. مدّ غیر طبیعی به سبب لفظی سکون	۲۸۳

- الف: مد لازم به سبب سکون اصلی ۲۸۴
- ب: مد به سبب سکون لفظی عارضی ۲۸۸
- خلاصه احکام مد به روایت حفص از عاصم ۲۹۰
- ترسیم نمودار انواع مد به روایت حفص از عاصم ۲۹۱
- انواع و احکام حرف هاء پایان کلمه ۲۹۲
- ۱- هاء ضمیر ۲۹۲
- الف. هاء ضمیر ساکن ۲۹۲
- ب. هاء ضمیر مضموم ۲۹۲
- ج. هاء ضمیر مکسور ۲۹۳
- احکام هاء ضمیر مفرد ۲۹۳
- ۲- هاء سکت ۲۹۵
- الف- هاء سکت در آخر فعل ۲۹۵
- ب- هاء سکت در آخر اسم ۲۹۶
- ۳- هاء اصلی ۲۹۶
- پدیده فتح و اماله و تقلیل ۲۹۷
- ۱- فتح ۲۹۷
- ۲- اماله ۲۹۸
- ۳- تقلیل ۲۹۹
- اماله هاء تأنیث ۳۰۱
- پدیده اشمام ۳۰۳
- ۱- فرایند آوایی اشمام ۳۰۴
- ۲- فرایند اشاره‌ای اشمام ۳۰۵
- پدیده «فتح» و «اسکان» یاء اضافی ۳۰۶
- پدیده تتمیم و اسکان ضمیر جمع مذکر ۳۰۸
- پدیده تحقیق و تسهیل همزه ۳۱۰
- پدیده همزه قطع و وصل ۳۱۳

الف- همزه وصل	۳۱۳
۱- همزه وصل در ابتداء اسمها	۳۱۳
۲- همزه وصل در ابتداء فعلها	۳۱۵
۳- همزه وصل در ابتداء حروف	۳۱۷
ب- همزه قطع	۳۱۷
۱- همزه قطع در ابتداء اسمها	۳۱۷
۲- همزه قطع در ابتداء فعلها	۳۱۸
۳- همزه قطع در ابتداء حروف	۳۱۸
احکام قرائت بسمله	۳۱۸
کتابنامه	۳۲۴

«إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا» اسراء/ ۹

قرآن صحیفه نورانی خداوند متعال و ریسمان و حلقه اتصال عبد به معبود و نامه سرگشاده خالق هستی و عشق نامه محبوب به سوی خیل محبتان است و در این سرای فانی دنیا، تنها و یگانه مسیر و شاهراه نجات بخش خاکیان به سوی عالم باقی و مقام «عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ» و معدن نور است.

به واقع این برهه از زمان، مصداق بارزی از فرمایش پیامبر اعظم اسلام حضرت محمد مصطفی ﷺ «إِذَا التَّبَسَّتْ عَلَيْكُمُ الْفِتْنُ كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ...» است. (وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۸۲۸) جهان امروز مملو از انواع بحران های گوناگون فکری، روحی، سیاسی و اجتماعی بوده و بوم منحوس «سرگشتگی و بی هویتی» سایه شوم خود را بر سرآحاد ملل جهان و مع الأسف حتی ملل مسلمان، گسترانیده است. بی شک در چنین و انفسایی یگانه پناهگاه ایمن و تنها منجی واقعی، قرآن کریم است، لذا پیامبر مکرم اسلام ﷺ در ادامه حدیث شریفشان با عبارت «فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ» بر این مطلب تأکید فرموده و همگان را به قرآن محوری و بازگشت به آن امر فرمودند.

امام خمینی رحمه الله احیاگر کلام وحی در دنیای معاصر نیز در این باره فرموده اند: «قرآن، در آن همه چیز است، لکن مع الأسف ما استفاده از آن نکردیم و مسلمین مهجورش کردند، یعنی استفاده ای که باید از آن بکنند، نکردند.» و نیز فرموده اند: «قرآن کریم یک سفره ای است که خدای تبارک و تعالی به وسیله پیامبر اکرم ﷺ در بین بشر گسترده

است که تمام بشر از آن هر یک به مقدار استعداد خویش استفاده کند. این کتاب و سفره گسترده در شرق و غرب از زمان وحی تا قیامت کتابی است که تمام بشر، عامی، فیلسوف، عارف و فقیه، همه از آن استفاده می‌کنند.

آری در قرآن بنا به تصریح آیاتش و بیان پیامبر مکرم اسلام ﷺ و ائمه طاهرين (ع) که از این اقیانوس بیکران الهی، بالاترین بهره‌ها را برده‌اند. شفای همه دردهاست و راهنمای سریع الوصول سعادت دنیا و عقبای هر انسانی است، به شرط آنکه چشم بینا و گوش شنوایی وجود داشته باشد تا از آن بهره گیرد.

با لطف حضرت باری تعالی پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و برپایی نظام مقدس جمهوری اسلامی در سرزمین پهناور ایران، با توجه به وجود بسترهای بسیار مناسب برای برنامه‌ریزی‌های گسترده در امر نشر فرهنگ قرآنی در جامعه، برنامه‌ریزان فرهنگی نظام و نیز احاد ملت قرآن‌محور عزیزمان، با به وجود آوردن سازمان‌ها، مؤسسات و مراکز قرآنی، در این مسیر گام‌های ارزنده‌ای برداشته و بسیاری از شیفتگان کلام وحی را با انواع علوم قرآنی آشنا نموده‌اند. هر چند این فعالیت‌ها در جای خویش قابل تقدیر می‌باشند، ولی متأسفانه انتظارات و خواسته‌های مردم عزیز و قرآن‌دوست آن‌طور که شایسته و بایسته است، محقق نشده و هنوز خلأهای بسیاری در برنامه‌های قرآنی وجود دارد که برای رفع آن باید تلاش و کوشش نمود. امید است با لطف حضرت حق تعالی و با برنامه‌ریزی دقیق مسئولان مراکز و دستگاه‌های قرآنی کشور و تلاش مضاعف همگان به ویژه فعالان قرآنی بتوان به این مهم دست یافت.

انتشارات تلاوت

سازمان دارالقرآن الکریم

سخن مؤلف

بنام «الله» یگانه هستی بخش مهرورز

با سپاس به درگاه ایزد یکتا، خالق جان و جهان و درود پیوسته بر حضرت ختم المرسلین محمد مصطفی ﷺ و خاندان ایشان به ویژه جانشین برحق وی امام امیرالمؤمنین علی ﷺ و همسر گرامیش سرور بانوان جهان حضرت فاطمه زهراء ﷺ و یازده فرزند بزرگوارش مصادیق بارز راسخون فی العلم و مشعل داران هدایت جوامع انسانی، کتاب پیش رو پژوهشی است در دانش تجوید و آواشناسی قرآن به روایت حفص از عاصم کوفی که پس از تأسیس رشته کارشناسی ارشد علوم و فنون قرائات در گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان مبتنی بر سر فصل های درس تجوید و آواشناسی در پنج فصل فراهم آمده، نگارنده سالیانی است به توفیق الهی در خدمت کتاب عزیز قرآن روزگار سپری می کند ولی آنچه وی را بیش از هر چیز به تدوین این کتاب ترغیب نمود، تحقق این آرزوی دیرینه بود که قرآن و آموزه های آن در همه سطوح در دانشگاه های این مرز و بوم به بحث گذارده شود و بحمدالله اکنون این مجال فراهم گردید. در این پژوهش تلاش گردیده تا در ارائه مباحث از منابع معتبر و قابل اعتماد دانش قرائات و تجوید و آواشناسی استفاده گردد و با طرح دیدگاه های گوناگون، غنای مباحث افزون گردد.

در پایان از همه بزرگوارانی که در به بارنشستن این پژوهش از هیچ گونه مساعدتی دریغ نورزیده و همواره با نگارنده یار و همراه بودند به ویژه همسر عزیزم سرکار علیّه خانم سیده نجمه طلاکش که با فراهم آوردن محیط آرام و مناسب تحقیق و پژوهش در همه عرصه های علمی مشوق و همراه بوده اند قدردانی و تشکر می نمایم. از ایزد منان برای همه گان آرزوی توفیق و ارجمندی خواستارم. بمنه و کرمه

الحمد لله رب العالمین

محمد رضا حاجی اسماعیلی